

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การตั้งถิ่นฐาน (Settlement) เป็นผลที่เกิดมาจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมซึ่งก่อให้เกิดพื้นที่ที่มีความแตกต่างกัน โดยในการตั้งถิ่นฐาน จะมีองค์ประกอบสำคัญคือ คนและพื้นที่ ส่วนประกอบที่รองลงมาคือ การติดต่อระหว่างกันและกัน การใช้บริการต่างๆ เพื่อสนองความต้องการของคนในกลุ่มชนนั้นๆ เช่น วัด โรงเรียน ร้านค้า สาธารณูปโภคต่างๆ เป็นต้น รูปลักษณะภายนอกของแหล่งตั้งถิ่นฐานจะสะท้อนให้เห็นถึงปัจจัยต่างๆ ทางกายภาพ จำนวนประชากรในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ของกลุ่มชนนั้น ดังนั้นแหล่งตั้งถิ่นฐานมนุษย์จึงเปรียบเสมือนแหล่งบันทึกข้อมูลต่างๆ จากอดีตที่สังเกตได้อย่างชัดเจน¹

ตลาดคลองสวนเป็นตลาดเก่าแก่ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งอยู่ติดริมคลองประเวศน์บุรีรมย์ มีพื้นที่ติดต่อกันระหว่างจังหวัดสมุทรปราการกับจังหวัดฉะเชิงเทรา ในอดีตนั้นตลาดคลองสวน จะเต็มไปด้วยบรรยากาศของความคึกคัก การค้าขายสินค้าและบริการหลากหลายประเภท ในบริเวณตลาดมีทั้งโรงฝิ่น โรงหนัง วิก ที่ใช้เป็นที่แหล่งนัดพบของคนในชุมชน พ่อค้าแม่ค้า พุดจาปราศรัยมีไมตรีเป็นกันเอง สิ่งที่น่าสนใจในตลาดเก่าแห่งนี้คือ จะมีบรรยากาศแบบโบราณไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างของตลาดที่เป็นอาคารไม้เก่า ภาพโฆษณาสินค้าในอดีตที่ยังมีให้เห็นอยู่ ป้ายชื่อร้านค้าที่เก่าแก่ตามสภาพกาลเวลา ร้านกาแฟที่เป็นต้นตำรับกาแฟโบราณและสภาพกาแฟที่ยังคงรักษาสภาพมาจนถึงทุกวันนี้ รวมทั้งสินค้าและวัสดุอุปกรณ์เก่าๆ ในอดีตที่หาได้ยากในปัจจุบัน

วิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวคลองสวนจะอยู่ร่วมกันหลายเชื้อชาติ ได้แก่ ชาวไทยเชื้อสายจีน ชาวไทยพุทธ และชาวไทยมุสลิม ถึงแม้ว่าจะมีความแตกต่างกันของกลุ่มคน แต่ก็มีสิ่งที่สามารถยืนยันให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกันอย่างลงตัวและมีความสุขในชุมชนที่ชัดเจน ก็คือศาลเจ้ากับโรงเจ วัด และมีสยิดที่จะตั้งอยู่ในละแวกเดียวกัน ซึ่งเป็นการประสมประสานกันทางวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี ถึงแม้ว่าในปัจจุบันการพาณิชยกรรมของจะมีลดน้อยลงไป แต่สภาพของชุมชนริมน้ำตลาดคลองสวนก็ยังคงรักษาไว้ซึ่งเอกลักษณ์และวิถีชีวิตของชุมชนริมน้ำที่สืบทอดมาตั้งแต่โบราณไว้ได้เป็นอย่างดี รวมทั้งเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มคนที่ผสมผสานกันอย่างลงตัว

¹ ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ทฤษฎีและการปฏิบัติ (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 14.

ท่ามกลางสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามกาลเวลา ทำให้เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตมีการเปลี่ยนไป ชุมชนตลาดน้ำหลายๆ แห่งเกิดปัญหาที่สำคัญขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการลดลงและสูญหายไปของการค้าขายทางเรือในบริเวณแม่น้ำลำคลองที่เป็นผลมาจากความเจริญเติบโตของเมืองที่ทำให้เกิดการพัฒนาระบบการคมนาคมทางบก จึงทำให้มีการโยกย้ายเปลี่ยนแปลงในการตั้งถิ่นฐานและโครงสร้างทางสาธารณูปโภค สาธารณูปการ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เปลี่ยนไป จากแต่ก่อนที่เป็นตลาดน้ำก็กลายมาเป็นตลาดบกหันหน้าเข้าหาถนนแทนแม่น้ำลำคลอง ทำให้วิถีชีวิตดั้งเดิมที่มีความผูกพันกับสายน้ำก็ลดลงและสูญหายไปเรื่อยๆ ถึงแม้ว่าในปัจจุบันชุมชนตลาดคลองสวนยังไม่เกิดปัญหาเช่นนี้ขึ้นก็ตาม แต่ถ้าหากไม่มีการควบคุมที่ดีแล้วอีกไม่นานชุมชนตลาดคลองสวนก็คงจะมีสภาพที่เสื่อมโทรมและสูญหายไปของตลาดน้ำดังเช่นในหลายๆ ชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่ติดกับแม่น้ำลำคลองอย่างแน่นอน

ดังนั้นหากสามารถทำความเข้าใจในโครงสร้างของชุมชน ลักษณะของแหล่งตั้งถิ่นฐาน รูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เกิดขึ้น ลักษณะความเป็นอยู่ เอกลักษณ์เฉพาะตัวของชุมชนที่มีผลต่อการแพร่กระจายทางพื้นที่ ประเพณีวัฒนธรรมที่คงคุณค่าสืบทอดกันมาจากอดีต ลักษณะทางด้านเศรษฐกิจรวมทั้งการพัฒนาที่เกิดขึ้นภายในท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนตลาดคลองสวนรักษาไว้ซึ่งสภาพที่มีคุณค่าที่แสดงให้เห็นถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตชุมชน ดังเช่นที่อเนก นาวิกมูล² กล่าวไว้ว่า “การกลับไปหาอดีตไม่สามารถย้อนเวลาได้แต่ทำได้ด้วยการไปเดินตามสถานที่ที่มีบรรยากาศเก่าเหมือนในอดีต”

ประเด็นในการศึกษาจึงเป็นการเรียนรู้และทำความเข้าใจถึงสภาพโดยทั่วไปของชุมชนทั้งจากลักษณะทางกายภาพ ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และคุณภาพชีวิตของชุมชนตลาดคลองสวนที่มีการปรับสภาพไปตามกาลเวลาและสภาพแวดล้อมจากการพัฒนาของท้องถิ่นที่มีอยู่อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เกิดการวางแผนพัฒนาชุมชนมีการรักษาไว้ซึ่งรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวและวิถีชีวิตชุมชนให้ดำรงคงอยู่สืบต่อไป

1.2 คำถามการวิจัย

อะไรเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนริมแม่น้ำตลาดคลองสวนยังคงดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำ ทั้งในรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะทางสถาปัตยกรรม รวมทั้งวิถีชีวิตของชุมชน นอกจากนี้แล้วยังศึกษาว่าองค์ประกอบอะไรบ้างที่มีส่วนสำคัญที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดบทบาทในลักษณะต่างๆ ของชุมชนริมแม่น้ำตลาดคลองสวนแห่งนี้ ซึ่งสมมติฐานในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือ ชุมชนและหน่วยงานท้องถิ่นมีส่วนสำคัญที่ทำให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน

² อเนก นาวิกมูล, อ้างในเอกสารประชาสัมพันธ์เทศบาลตำบลคลองสวน, “ตลาดคลองสวน 100 ปี”

ยังคงอยู่จนถึงปัจจุบัน โดยมีนโยบายการพัฒนาท้องถิ่นจากภาครัฐ เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยผลักดันทำให้เกิดบทบาททางด้านการค้าและการท่องเที่ยวขึ้นกับชุมชนริมน้ำตลาดคลองสวนแห่งนี้

1.3 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

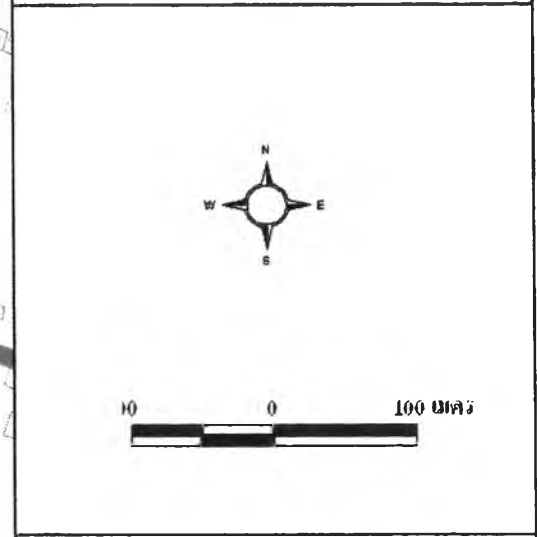
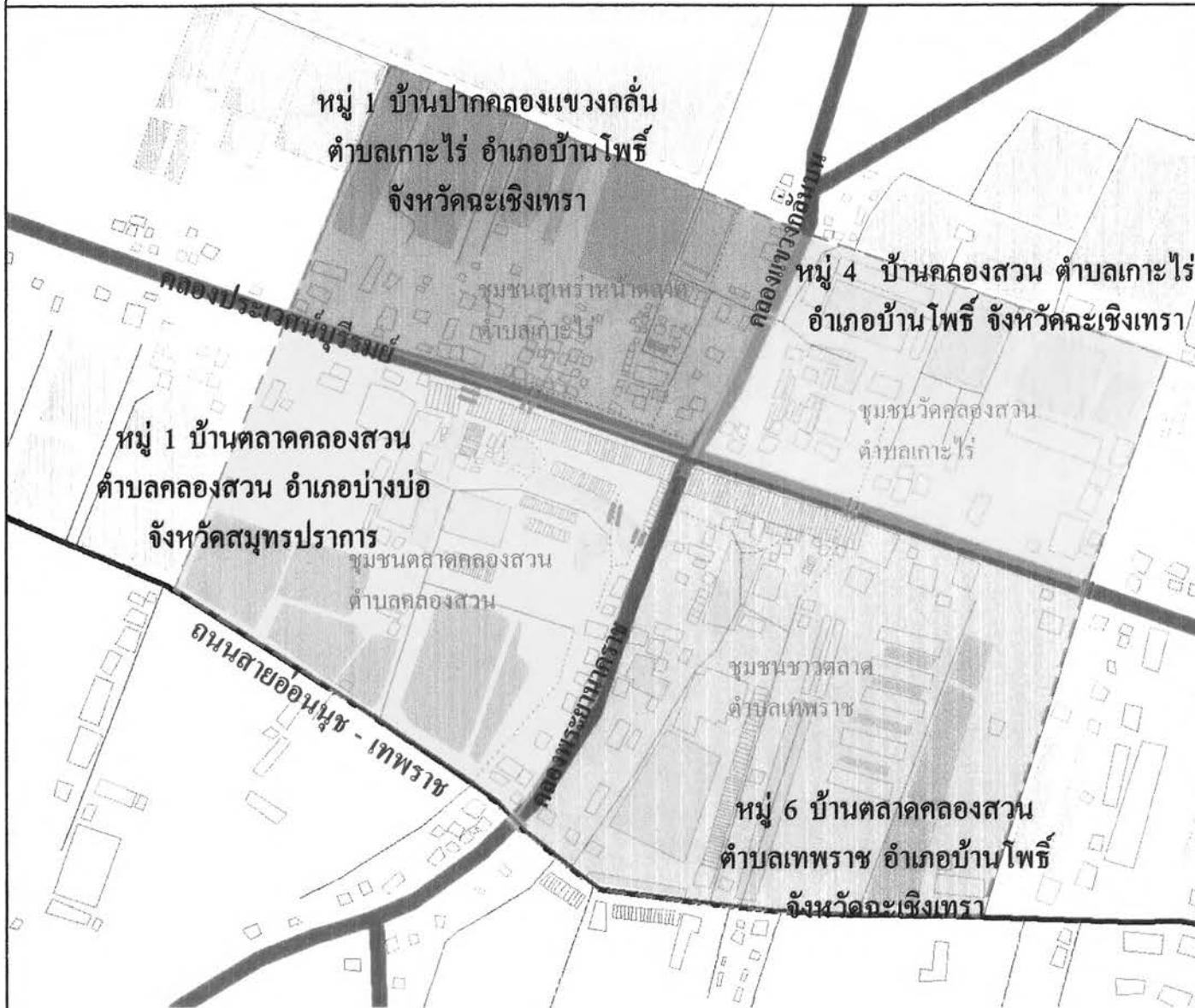
- 1) ศึกษาพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของชุมชน บทบาท และความสำคัญของชุมชนตลาดคลองสวนทั้งในอดีตและปัจจุบัน
- 2) ศึกษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานและปัจจัยต่างๆที่ส่งผลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนตลาดคลองสวน
- 3) ศึกษาเอกลักษณ์การตั้งถิ่นฐานและปัญหาทางกายภาพของชุมชนตลาดคลองสวน
- 4) เสนอแนะแนวทางการแก้ปัญหาทางกายภาพของชุมชนที่เหมาะสมและสอดคล้องกับเอกลักษณ์การตั้งถิ่นฐานของชุมชนตลาดคลองสวน

1.4 ขอบเขตการศึกษา

- ขอบเขตพื้นที่ คือ บริเวณพื้นที่ของชุมชนริมน้ำตลาดคลองสวน ทั้งสองฝั่งคลองประเวศน์บุรีรมย์ ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 1.9 ตารางกิโลเมตร โดยขอบเขตของพื้นที่ศึกษานั้นอยู่ในพื้นที่ 3 ส่วน อันประกอบไปด้วย ส่วนที่หนึ่งอยู่ในบริเวณพื้นที่หมู่ 1 บ้านตลาดคลองสวน ตำบลคลองสวน อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ ส่วนที่สองอยู่ในบริเวณพื้นที่หมู่ 6 บ้านตลาดคลองสวน ตำบลเทพราช และส่วนที่สามคือ หมู่ 1 บ้านปากคลองแขวงกลัน และหมู่ 4 บ้านคลองสวน ตำบลเกาะไร่ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ข้างเคียงของพื้นที่ศึกษา มีดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ หมู่ 1 บ้านปากคลองแขวงกลัน และหมู่ 4 บ้านคลองสวน ตำบลเกาะไร่ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา
ทิศใต้	ติดต่อกับ หมู่ 6 บ้านตลาดคลองสวน ตำบลเทพราช อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา และหมู่ที่ 1 บ้านตลาดคลองสวน ตำบลคลองสวน อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ หมู่ 1 บ้านปากคลองแขวงกลัน ตำบลเกาะไร่ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา และหมู่ 1 บ้านตลาดคลองสวน ตำบลคลองสวน อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ หมู่ 6 บ้านตลาดคลองสวน ตำบลเทพราช อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา และหมู่ 4 บ้านคลองสวน ตำบลเกาะไร่ อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา

พัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำตลาดคลองสวน จังหวัดสมุทรปราการและฉะเชิงเทรา

สาขาวิชาการวางผังชุมชน
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนที่ 1.1 ที่ตั้งพื้นที่ศึกษา

ที่มา: เทศบาลตำบลคลองสวน และเทศบาลตำบลเทพราช, 2547

- ขอบเขตเนื้อหา ทำการศึกษาเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อเรื่องที่กำหนดขึ้น โดยจะ
 ทำการศึกษาแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งข้อมูลพื้นฐานและข้อมูลทั่วไปทั้งจากข้อมูลปฐม
 ภูมิและข้อมูลทุติยภูมิที่มีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา ได้แก่ ที่ตั้งและอาณาเขต ประวัติความ
 เป็นมา สภาพทางภูมิศาสตร์ การคมนาคมขนส่ง สภาพสังคมและเศรษฐกิจ การใช้ที่ดินและ
 อาคาร พัฒนาการของชุมชน โครงสร้างพื้นฐาน ลักษณะทางสถาปัตยกรรม วิถีชีวิต
 ความสัมพันธ์ของกิจกรรมกับพื้นที่ กรรมสิทธิ์ที่ดิน ปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ รวมทั้งศักยภาพของ
 ชุมชนและความต้องการของคนในชุมชน โดยจะนำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาวิเคราะห์ สรุปผล
 การศึกษา และประเมินผลการศึกษาเพื่อการเสนอแนะแนวทางการพัฒนาชุมชนที่เหมาะสมต่อไป

1.5 ข้อจำกัดในการศึกษา

- การศึกษาข้อมูลในอดีต เนื่องจากมีข้อมูลที่น้อยมาก รวมทั้งไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์
 อักษรไว้อย่างชัดเจน บางส่วนจึงมาจากการสัมภาษณ์คนในพื้นที่ จึงมีส่วนทำให้ข้อมูลขาดความ
 สมบูรณ์ได้

- เนื่องจากในพื้นที่ศึกษายังไม่มีการสำรวจในระดับชุมชน จึงไม่มีข้อมูลเบื้องต้นจาก
 หน่วยงานราชการใดๆ ที่ครบถ้วน ซึ่งข้อมูลที่ได้ในการศึกษาคครั้งนี้จึงมาจากการเก็บรวบรวมโดย
 การสำรวจภาคสนามและการสัมภาษณ์เป็นหลัก

1.6 ขั้นตอนการศึกษา

ทำการศึกษาค้นคว้าจากข้อมูลและเอกสารทางวิชาการ แผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศ
 หน่วยงานในท้องถิ่น การเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสำรวจพื้นที่ และสัมภาษณ์ประชาชนใน
 ชุมชน โดยมีขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

1) รวบรวมและศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมา การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของ
 พื้นที่ เพื่อทำความเข้าใจกับสภาพทั่วไปของพื้นที่จากอดีตถึงปัจจุบัน รวมทั้งพัฒนาการของชุมชน
 ตลาดคลองสวน โดยจากการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา
 จากเอกสารทางวิชาการ ภาพถ่ายทางอากาศ แผนที่ ในด้านต่างๆ ดังนี้

- ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน
- ลักษณะทางกายภาพ
- โครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ กิจกรรม วัฒนธรรม และประเพณี

2) ศึกษาทฤษฎี แนวความคิดที่มีความเกี่ยวข้องกับพัฒนาการ และรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน
 ของชุมชนโดยจะเน้นที่ชุมชนริมน้ำ รวมทั้งจากการทบทวนวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ
 รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน วิวัฒนาการของชุมชน และหรือพัฒนาการของชุมชน

3) ศึกษาสภาพปัจจุบันทางกายภาพของชุมชน โดยการวิเคราะห์บทบาทความสัมพันธ์ของแม่น้ำลำคลอง กับชุมชน การคงอยู่ของเอกลักษณ์ตลาด และชุมชนริมน้ำ ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิต ระบบกิจกรรม และการใช้พื้นที่ รวมทั้งสภาพปัญหาทางกายภาพที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ตลาดคลองสวน ซึ่งประกอบด้วยข้อมูลที่ได้จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เอกสารทางวิชาการ การสำรวจทางภาคสนาม การสอบถามและสัมภาษณ์ในเชิงลึก

4) วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา เพื่อประเมินผลและใช้เสนอแนะกรอบการพัฒนาชุมชนที่สอดคล้องไปกับเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม และวิถีการดำเนินชีวิตอย่างยั่งยืนของชุมชน

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1) ทราบถึงวิวัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนตลาดคลองสวน บทบาทความสำคัญของชุมชนที่มีมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

2) สามารถเข้าใจได้ถึงโครงสร้างทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม รวมถึงวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน

3) ทราบปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องและมีความสัมพันธ์ต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การประกอบกิจกรรม และวิถีชีวิตของคนในชุมชน

4) สามารถนำผลการศึกษาไปใช้เป็นส่วนประกอบในการวางแผนพื้นที่ (spatial planning) ภายในพื้นที่อื่นๆต่อไป

1.8 นิยามศัพท์

เป็นการกำหนดความหมายของคำศัพท์ที่ใช้ในการศึกษาในครั้งนี้โดยเฉพาะ ซึ่งเป็นนิยามศัพท์ที่ผู้วิจัยได้กำหนดขึ้นมาเอง ดังต่อไปนี้

- ศูนย์กลางการค้า หมายถึง แหล่งกลางหรือสถานที่ที่เป็นจุดรวมของการค้าขายในลักษณะต่างๆ ทั้งการซื้อขายสินค้า การแลกเปลี่ยนสินค้า การขนส่งสินค้า และจุดพักสินค้า รวมทั้งเป็นพื้นที่ที่มีขอบเขตการบริการที่มีขนาดใหญ่ มีผู้เข้ามาใช้บริการเป็นจำนวนมาก

- ศูนย์การค้า หมายถึง สถานที่ที่มีการค้าขายสินค้าต่างๆ ส่วนใหญ่เป็นสินค้าเพื่อการดำรงชีพเช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และเครื่องมือในการประกอบอาชีพ มีขอบเขตบริการขนาดเล็ก ผู้เข้ามาใช้บริการมีจำนวนน้อยโดยมากจะเป็นคนในพื้นที่และพื้นที่ข้างเคียง

- วิถีชีวิตดั้งเดิม หมายถึง รูปแบบหรือลักษณะของความเป็นอยู่ และแนวทางในการดำเนินชีวิต กิจกรรมทางสังคม วัฒนธรรม รวมทั้งการประกอบอาชีพที่มีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ